

KAVRAM TARTIŞMALARI ETRAFINDA 21 MAYIS 1864 ÇERKES SÜRGÜNÜ

Gökhan BOLAT

İstanbul Çerkes Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
gokhanbolat60@gmail.com

Özet

Kafkasya'nın otokton halkları olan Çerkesler 19. yüzyılda insanlık tarihinin en büyük trajedilerinden birini yaşamıştır. 21 Mayıs 1864 tarihi ile sembolleşen Çerkesler'in Çarlık Rusya'sına karşı verdikleri bağımsızlık mücadeleleri 300 yıla yakın sürmüştür. 1864 yılında sona eren bu asimetrik savaş dünyada az bilinen sıra dışı bir mücadeledir. Çerkesler'in yenilgileri ile sona eren Kafkas-Rus savaşlarının sonunda Çerkesler'in büyük kısmı hayatını yitirmiştir. Kalanların da çok az kısmı hariç başta Osmanlı Devleti olmak üzere ana vatanlarından dünyanın çeşitli yerlerine sürülmüşlerdir. Tarihe 'Çerkes göçü' olarak geçen bu trajediler zinciri, yalnızca 'göç' olarak değerlendirilemeyecek boyutlar içermektedir. Bu makalede konuya 'sürgün' ve 'soykırım' kavramları da dâhil edilerek yaşananlar etraflıca değerlendirilmeye ve tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Soykırım, Sürgün, Göç.

Summary

The autochthonous people in Caucasus called Circassians were experienced one of the most brutal tragedies of the humankind in the 19th century. Circassians' independence struggles in 19th century against Tsarist Russia took 300 years and the date of May 21, 1864 has been the symbol of this struggle since then. This asymmetric war that ended in 1864 is an extraordinary struggle that hasn't been demystified globally, yet. The wars between Caucasus and Russia, Circassians ended up with defeat of Circassians and majority of Circassians lost their lives. Except for a small minority the rest of Circassians was expelled from their homelands to various parts of the world including The Ottoman Empire. This chain of tragedies noted down in history as "Circassian Migration" includes the dimensions which can not be approached only as "migration". In this article, experienced events were evaluated and described in detail including the concepts of "exile" and "genocide".

Key Words: Circassian, Genocide, Exile, Migration.

Giriş

Kafkaslar, Karadeniz'in doğu kıyısından kabaca 38°-50° kuzey enlemleri ile 37°-50° doğu boylamları arasında yer alır. Kafkasya, üç eski kıtanın (Avrupa, Afrika, Asya) birleştiği, 5000 km boyunca uzanan, Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi, Boğazlar, Karadeniz, Azak Denizi gibi iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun doğu ucunda bulunur. Doğu-batı, Kuzey - Güney yollarının keşiştiği yer olup dünyanın her yeriyle kolaylıkla münasebette bulunmaya müsait stratejik bir coğrafyadır.¹ Bugünkü tanımı ile Kafkasya'nın sınırları, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri ile kuzeyde Don nehri ağzı ile çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bataklığı ve Kuma nehrinin ağzı olarak kabul edilir.² Günümüzde pratik olarak coğrafi ve siyasi olarak ele alındığında Kafkasya, Kuzey ve Güney Kafkasya olarak iki ana bölgeden oluşmaktadır. Küçük Kafkas Dağları, Rioni ve Kura Çöküntülerinin oluşturduğu Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın yer aldığı bölge "Güney Kafkasya"yı veya Transkafkasya'yı oluşturmaktadır.

Kuzey Kafkasya; güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak gölü, doğuda ise Hazar Denizi ile çevrili 340.000 km² büyüklüğündeki bölgedir.³ Kuzey-batı Kafkasya diğer bir tabirle Çerkezistan, batıda Karadeniz sahili, güneyde Gürcistan ve kuzey kesimi Kuban nehri ile sınır olup, doğu kısmı ise Terek nehrinin baş mecrasında Çeçenistan'la sınır teşkil eder.⁴ Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyokültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olan ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavimin kültürel mirasını günümüze taşıyan, birbirinden farklı dilleri konuşan kırtan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir.⁵ Göç güzergâhları ve yerleşim yerleri üzerine yaptığı araştırmalarla bilinen Yunan tarihçi Strabon, Kafkasya'da 300 kadar dil konuşulduğu ve Romalıların oradaki islerini 130 tercümanla sürdürdüğünü yazmaktadır.⁶

İlk kez, Papa IV. Innocentius tarafından Moğol hanına gönderilen Giovanni Da Pion Del Carpire'nin eserinde kullanıldığı belirtilen⁷ Sirkas (Çerkes) kelimesinin etimolojik kökeni hakkında birçok rivayet vardır. Bu terim konusunda sayısız teori ve açıklama içerisinde dayanakları diğerlerine göre daha sağlam olan üç kuram vardır: Grek (Gereko-Latin), İran ve Türk (Tatar-Türk) yorumu.⁸ Bu kuramlar içinde kanaatimize göre en dikkat çekici olanı

1 İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s.2.

2 M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s.13.

3 I. Erhorn'danakt. Münire Ergin, *Kuzey Kafkasya Dergisi*, Sayı 18, cilt 3, Eko Matbaası, İstanbul 1973, s.11.

4 Mirza Bala, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, c.3, MEB Yay., İstanbul 1993, s.376.

5 Cahit Aslan, *Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü*, ASAM Yay. s.2.

6 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* (Çev. Sedat Özden), Kerem Matbaası, İstanbul 1995., S.22.

7 Aytek Namtok, *Çerkeslerin Kökeni 1*. Kitap, (Çev: Aysel Çeviker) Kafdav Yayıncılık, Ankara 2009, s.87.

8 Daha geniş bilgi için bkz: Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Ludmillan Denisenko (ter.)-Yasemin Gedik (haz.), (İstanbul: Belge Yayınları, 2004) s.9-21.

Antik Yunan yazarlarının eserlerinde Kuzey-Batı Karadeniz kıyılarının sakinleri tanımlanırken bunların yerel dilde ‘Kerket’ olarak adlandırıldığı ve bu adlandırmanın günümüze değin değişerek geldiği ve Çerkes şeklini aldığı görüşüdür. Günümüz Türkiye’sinde ise ortak bir isim haline gelse de 18. ve 19 yüzyıllarda ‘Çerkes’ adı altında genel olarak belirli bir halk kastedilmiş olup, Abazalar Karaçay-Balkarlar ve Nogaylar birçok kaynaktan ‘Çerkes’ten ayrılır.² ‘Çerkes’ terimi, Osmanlı Devleti’ne sürgün edilme sürecinde ve sonrasında akrabalık düzeyleri dikkate alınmaksızın bütün Kuzey Kafkasyalıları kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu makalede de ‘Çerkes’ terimi soykırıma ve sürgüne maruz kalan tüm Kuzey Kafkasya halklarını kapsamaktadır.

Kafkasya bölgesi eski çağlardan beri insanların yaşadığı ve varlıklarını devam ettirdiği bir yerdir. Çerkesler’in bu bölgenin otokton halklarından olduğu bilinmektedir. Taş devrinden beri eski çağlardan başlayarak Adıgeler’in atalarının Kuzeybatı Kafkasya’da oturduklarına dair tez kesinlik kazanmıştır.³ Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda poleolitik devir ve yeni taş devrine ait eşyalar bulunmuştur.⁴ Tüm bunlara rağmen Kuzey Kafkasya’da yapılan arkeolojik ve tarihi çalışmalar henüz bölgenin tüm yönleri ile aydınlatılması ve bilinmesi için yeterli düzeyde değildir. Ancak M.Ö. VI. yüzyıldan sonraki devirlerde bölgede yaşayan bazı topluluklar hakkında birtakım bilgiler mevcuttur. Karadeniz’in Kuzey kısımlarında Taman yarımadası başta olmak üzere dilleri birbirinden ayrı olan Meoti, Sindi, Kerketi gibi isimleri taşıyan toplulukların olduğu ve Çerkesler’in de bu topluluklardan bağımsız olmayıp devamı olduğuna dair rivayetler yoğunudur.⁵ Tarih boyunca sürekli bir mücadele alanı olarak bilinen Kafkasya bölgesinde yaşayan bu kavimler varlıklarını bir şekilde devam ettirmişler ve günümüzde de şu anda bilinen adıyla Çerkes veya Adıge olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Öte yandan dilbilimciler ve bazı arkeologlar Kafkasya ile Akdeniz dünyasının bağlantılı olduğuna işaret ederek, Adıge-Abhaz dili ile 4-5 bin yıl önce Anadolu’da oturan Hattilerin dilleri arasında sıkı bağlar olduğunu ifade etmektedirler. Bu yönüyle de Çerkesler’in Hititler ile de ilişkili oldukları dile getirilmektedir. M.Ö. 4000 yıllarında Kafkas kökenli Hattiler Anadolu’da devlet kurmuşlardır.⁶

Sonuç olarak Çerkesler’in Kafkasya Bölgesi’nin yerli halkları olduğuna dair tezler ağırlıktadır. 1700’lü yılların sonlarında başlayarak 1864 yılına kadar devam eden Kafkas-Rus savaşları bu bölgede yapılmıştır. Yani Çerkesler’in yerleşik olduğu bu bölgede yapılan mücadelelerin coğrafi sınırlarına baktığımızda, Rusların her dönem ‘işgal eden’ konumunda oldukları görülmektedir. Bu gün bölgede yaşanan trajik olaylar bazı kavramlar etrafında değerlendirilmekte olup, dünya kamuoyunda henüz net bir şekilde tanımlanmamıştır.

1 Avagyan, a.g.e. , s.9.

2 Ayhan Kaya, *Türkiye’de Çerkesler - Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.75.

3 Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya-Gönül Yaram*, (Çev: Orhan Uruvelli), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2007, s.14.

4 Vasfi Güsar, Cevdet Yıldız, Rahmi Tuna, İzzet Aydemir, Orhan Alparslan, Kafkasya Üzerine Beş Konferans, *Kafkas Kültür Derneği Yayınları*, İstanbul 1977, s.155.

5 Güsar, Yıldız ... s.156.

6 Nihat Berzeg, *Çerkesler -Kafkas Sürgünü: Vatansız Bırakılan Bir Halk*, ChiviyazılarıYay. , İstanbul 2006, s.35.

Bu tartışmalarda tarihsel süreçte yaşanan olayların gerçek yönlerinden ziyade, günümüz şartlarındaki ideolojik düşünceler hâkim durumda görünmektedir. Dolayısıyla öncelikle bu vakianın etrafında tartışılan kavramların ele alınarak, doğru bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

Göç, Sürgün ve Soykırım Kavramları

Göç

Göç denince akla öncelikle iki mekân arasında gerçekleştirilen coğrafi bir yer değişikliği gelmektedir. Nüfusun bir bölgeden başka bir bölgeye coğrafi bir yer değiştirme hareketinden çok daha fazlasını ifade eden göç kavramı, insanlık tarihinin her döneminde kaşımıza çıkan bir olgudur. O, sebep ve sonuçları itibarıyla çok daha köklü ve geniş bir muhtevaya sahiptir.¹

Göç olgusunun sahip olduğu bu muhteva ve etki alanı onun tanımlanmasında da kendisi göstermiş, genellikle onu ortaya çıkaran koşulları açıklamaya yönelik², hakkında birbirinden farklı birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar disiplin alanlarının yaklaşımlarına göre de değişmektedir. Kimi yaklaşımlar göçü öncelikle ‘yer değiştirme’ olayı olarak görürken kimi yaklaşımlar iki mekân arasındaki durumun niteliğine göre yapılmıştır. Yine gidilen yerde geçici-kalıcı olmak ve bu olgunun nedenleri, iradi- gayri iradi olma durumu göç tanımlarının farklılaştığı hususlardan biridir.

Göç, “*bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketlerini içerir.*”³ Marshall’ın bu tanımında göç olgusunun kalıcı nitelikte olması dikkatimizi çekmektedir.

Ozankaya göçü “*bireylerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere gitmeleridir*”⁴ şeklinde tanımlar. Benzer bir şekilde Akkayan da göçü tanımlarken “*kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen veya geçici bir süre için bir mekândan diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır*”⁵ der. Ozankaya ve Akkayan’ın bu tanımları 19. yüzyılda Kafkasya bölgesinden başta Osmanlı Devleti olmak üzere dünyanın değişik yerlerine yapılan yer değiştirme olaylarını açıklamakta oldukça yetersiz kalmaktadır.

Tekeli göç olgusunu tanımlarken onun ‘iradi’ olması gerektiğinin altını çizer. Ona göre göç “*belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanlardan, kendi ira-*

1 Gökhan Bolat, “*Türkiye’de Göç ve Din*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 2012, s.11.

2 Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s.11.

3 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.: Osman Akınbay- Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.685.

4 Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem yayınevi, İstanbul 1995, s.62.

5 Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., No: 2573, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s.21.

deleriyle, yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların sayısıdır."¹ Bu tanım daha ziyade modern insan toplulukları için yapılmış bir tanımdır. Ancak konu edindiğimiz Kafkasya bölgesinden dünyanın çeşitli yerlerine doğru gerçekleşen nüfus hareketleri tamamen gayri iradi olarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim göç denince öncelikle daha müreffeh bir yaşam sürmek gibi ekonomik sebeplerle daha gelişmiş bir ülke ya da bölgeye giden insanlar akla gelse de, yoksulluk, çatışma, baskı ve zulüm gibi nedenler günümüzde göçün diğer gerekçeleridir.²

Ele aldığımız konu bağlamında göçleri mekân değişikliği açısından, 'iç göç' ve 'dış göç' olarak tasnif etmemiz uygun olacaktır. İç göç bir ülke sınırları içinde gerçekleştirilen yer değiştirme olaylarını ifade ederken dış göçte ülke sınırların aşan bir yer değiştirme durumu söz konusudur. Kafkasya'dan Anadolu ve sonrasında diğer coğrafyalara yönelik gerçekleştirilen yer değiştirme olayları dış göç kapsamındadır. Dış göçler de kendi içerisinde çeşitli kategorilere tabi tutulmaktadır.

Peterson'un³ dile getirdiği bir başka göç çeşidi zorlama ile yapılan göçlerdir. Zorlama göçlerde, daha çok sosyal ve siyasal yapı belirleyici olmaktadır. Bu göç tipi iki gruba ayrılabilir. Birincisinde, göçe tabii topluluk göç etme konusunda az çok kontrolü elinde tutabilirken, ikinci grupta bu kontrol, tamamen topluluğun elinden alınmıştır. Buna örnek Nazi Almanya'sından verilebilir. İlk dönem uygulanan politikalarla Yahudiler, göçe özendirilmek istenmiş, sonrasında ise zorla, hayvan taşınan trenlere doldurularak toplama kamplarına taşınmışlardır. İlk grupta yer alan göçerlerin yaşam tarzları gittikleri yerde fazla değişmezken, ikinci grupta yer alan göçerlerin yaşam tarzları değişebilmektedir. Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçler de kısmen nitelik olarak bu tanıma verilebilecek örneklerden biridir. Zorla dolduruldukları gemilerden meçhul yolculuklara sevk edilen Çerkesler'in hayatta kalabilenleri yine gittikleri yerlerde farklı hayat şartları ile tanışmışlar ve kendi öz yaşam formlarından giderek uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Nitekim bir defa sürece maruz kalan kişi ya da topluluk, sosyokültürel çevresini değiştirdiği gibi, yerleştiği yeni yerinde de kimlik ve aidiyet tanımlamalarını değiştirmektedir.⁴

Bilindiği üzere Kafkasya'yı terk ederek zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan Çerkesler'in öncelikle gittikleri yer Osmanlı Devleti olmuştur. Kafkaslarda yasayan insanların çoğunluğu, hükümdarını halife olarak kabul ettikleri ve din kardeşi olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne göç etmeyi, kurtuluş için tek çare olarak görmüşlerdir.⁵ Bunun öncesinde Türkler ile Çerkesler arasındaki ilişkiler 1060'lı yıllarda Melikşah döneminde Selçuklular'ın Dağıstan'a yerleşmeleri ile başlar. Bu durum Selçuklular'ın Çerkesler ile ilişki

1 İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.48.

2 Nafiz Tok, Recep Korkut, "Küreselleşme Ve Yerinden Olma Sorununun Çevresel Güvensizliklere Bağlı Değişen Tabiatı Bağlamında İklim Mültecileri", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 32, Eylül-Ekim 2012, s.2.

3 Peterson'dan akt. Yalçın, a.g.e., s.13.

4 Adem Sağır, "Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi: Rusya Örneği" *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, I/1 (2012), (355-391) s.366.

5 Selma Yel, Ahmet Gündüz, "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860- 1865)" s.959.

kurdukları anlamına gelebileceği gibi Türklerin Osmanlı dönemi de dâhil tarih boyunca Çerkeslerin tamamına nüfuz ettiklerine dair bir bilgi mevcut değildir.

Devletin iskân politikasından bağımsız olmayan Osmanlı Devleti ile Çerkesler arasındaki ilişkinin temelinde öncesinde Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesini tampon bölge haline getirmek istemesi ve sonrasında başta askeri alanda olmak üzere insan ihtiyacını giderme isteği vardır. İlişkilerin en önemli safhası Ahmet Cevdet Paşa zamanında gelişmiştir. Bölgeye özellikle dini açıdan nüfuz ederek kendine bağlamak isteyen Osmanlı Devleti İslamiyet'in yayılması için çalışmıştır. Bu noktada Ahmet Cevdet Paşa'nın şu ifadeleri durumu daha açık bir şekilde izah etmektedir. “*Kırım hanlığı istiklâl suretiyle Devlet-i Âliyye'den munfasıl oldukça led'el-icâbtevâif-i Çerâkise'den asker celb ve istihdam etmek üzere Devlet-i Âliyye nazar-ı ihtimâmını Çerkezistan' aihâle etmeğe mecbur olduğundan ahâlisine din-i İslâm telkin olunup refte refte bu tarafların kâffe-i ahâlisi putpereslikten geçerek kavi Müslüman olmuşlardır.*”¹ Ancak 1829 Edirne Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliği giderek zayıflamıştır. Kırım savaşı sonrası ise iyice belirginleşen kırılmaların ardından Kafkasya'dan Anadolu'ya kitlesel insan akımları hızlanarak devam etmiştir. Son olarak İmam Şamil'in 1859'da savaşı kaybedip esir düşmesinin ardından Rusya'nın da uyguladığı baskıların etkisiyle insanların Kafkasya bölgesini terk edişleri doruk seviyeye ulaşmıştır. Edirne Antlaşması'ndan sonra başlayıp 1860'larda artan ve toplu olarak 1864 yılına denk düşen Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes sürgününde vatanlarını terk etmek zorunda kalanların sayıları milyonlarla ifade edilmektedir.

1864 yılı ile sembolleşen Kafkas halklarının ana vatanlarını terk ederek başka yerlere gitmeleri ‘zorunlu göç’ bağlamında göç olgusunu da içermekle birlikte ‘göç’ kavramı ile karşılanamayacak bir vakıadır. O dönem içerisinde yaşananlar çok daha vahim ve karmaşık olayları içerisinde barındırmaktadır. ‘Göç’ kavramının, daha ziyade yaşanan talihsiz olayları itibarsızlaştırmaya yönelik olarak özellikle kullanılması ise bizi gerçeklere ulaştırmayacağı gibi tarihi tüm yönleri ile ortaya çıkarmamızın önünde engel de teşkil etmek suretiyle bilimin ideolojik bir enstrümana dönüşmesine de neden olacaktır. Dolayısıyla özellikle 1860'lı yılların başları olmak üzere yaklaşık 150 yıllık süreçte yaşanan olayların tanımlanması için başka kavramlara da ihtiyaç duymaktayız.

Sürgün

Sürgün ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse² anlamına gelmektedir. Başka bir tanımlamada “kendi ülkesinden, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdaki koparılmaya”³ şeklinde ifade edilmektedir. Bu anlamda sürgün, ‘İnsanlığa Karşı Suçlar’ kapsamında yer alıp, Nuremberg, Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinde suç olarak

1 Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir 1-12, Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, s.95.

2 T.D.K. Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 08.03.13)

3 Sefa M. Yürükel, *Batı Tarihinde İnsanlık Suçları*, İstanbul 2004, s.11.

kabul edilmiştir.¹ Ülke içinde gerçekleştirilen zorunlu yer değiştirme olaylarının sürgün kapsamında sayılıp sayılmayacağı hususu hukuki olarak tartışmalı konumdur.

İnsanların çeşitli nedenlerden dolayı baskı ve zulümden kaçarak veya sürgün edilerek diğer egemen güçlere sığınmak zorunda kalmaları çok eski tarihlerden beri süregelen bir durumdur.² “*Dünya mültecilerinin durumu*” başlıklı raporda verilen betimlemede sürgün tarihinde sömürücü ve otoriter devletlerin sürekli kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.³

1864 yılı ve sonrasında yaşananların ardından Çerkes toplumsal hafızasına kazınan kavramlardan biri ‘sürgün’dür. İçerisinde baskı, zorlama ve cezalandırma gibi istenmeyen durumları barındıran ve gayri iradi olarak gerçekleşen sürgün, hukuki anlamda ‘göç’ten farklılıklar arz etmektedir. 21 Mayıs 1864 tarihinin, insanların “yanlış” bir yerde yaşadığı kabulüne ve bu durumu onaylamayan bir tavrı anlatan “sürgün” kavramıyla adlandırılması, gerek sürgün kavramının içerdiği “cezalandırma” anlamı, gerekse anavatanlarından zorla gönderilmiş olmaları bakımından doğrudur.⁴ Kafkasya’dan yapılan göçler, tamamıyla XIX. yüzyıl boyunca Rusya’nın, Kuzey Kafkasya’ya hükmetme amacına yönelik saldırısına direnme süreci sonunda meydana gelmiş ve bizzat Rusya eliyle desteklenmiş bir sürgündür.⁵ Ancak ‘zorlama’ ve ‘cezalandırma’ gibi durumları içerse de ‘sürgün’ kavramı da Çerkesler’in 19. Yüzyılın ortalarında yaşadıklarını tanımlamakta yetersiz kalan bir ifadedir.

‘Sürgün’ kavramı 1. Dünya Savaşı’ndan sonra çokça karşılaşılan ve kullanılan ‘tehcir’ ‘yerinden edilme’ ve ‘mültecilik’ gibi kavramlarla karıştırılmamalıdır. Dünyada şu veya bu şekilde yerinden edilenlerin sayısı bir hayli fazladır.⁶ Yaşadıkları yerlerden zorla çıkarılan insanlar veya toplumlar için uluslar arası yasa hükümleri mevcuttur. 20. Yüzyılın ilk yarısından itibaren yerinden edilmişlerin sorunlarına ve korunmasına yönelik çözüm arayışları, 1. Dünya Savaşı ve ardından vuku bulan 2. Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen büyük yıkımlardan sonra hızlanmış ve Milletler Cemiyeti yerine kurulan Birleşmiş Milletler ile bu yönde en önemli adım atılmıştır. Daha sonra 1948 yılında imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile “sığınma hakkı” temel bir insani hak olarak tanınmıştır.⁷ Bunu halen yürürlükte olan BM Mülteciler Statüsüne ilişkin oluşturulan Cenevre Sözleşmesi izlemiştir. Ancak 1800’lü yıllarda vatanlarını terke zorlanan Kafkasya halklarının durumu bunlardan farklılıklar arz etmektedir.

- 1 Ezeli Azarkan “Uluslar arası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 52, sayı 3, Ankara 2003, s.293.
- 2 S.Gülfer İhlamur-Öner, N.Aslı Şirin Öner, *Küreselleşme Çağında Göç*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.185.
- 3 Sağır, a.g.e., s.359.
- 4 Lale Çeviker, *Şiddet ve Toplumsal Hafıza* (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.76
- 5 Yel ve Gündüz, a.g.e., s.956.
- 6 UNHCR’in 2009 yılında yayınlanan ve şu an en güncel rapor olan ‘2008 Global Trends’e göre, 2008 yılı sonunda dünyada yerlerinden zorla uzaklaştırılmış 42 milyon insan yaşamaktadır.
- 7 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Madde 14.

Soykırım:

Soykırım (genosit) kavramının tanımlanması Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin tarafından eski Yunancada *genos* (ırk aşiret klan...) ve Latince *decide* (öldürme katletme yok etme...) kelimelerinin birleşmesinden yapılmıştır.¹ Hitler'in Yahudileri imhaya yönelik eylemlerinden sonra oluşan ve semantik bir anlam kazanan ve oldukça yeni sayılabilecek bu kavramın ikinci kelimesinden (cide) türetilen birçok adlandırmanın çok eskiden beri kullanıldığı bilinmektedir. Mesela; tarihi ve etimolojik Oxford sözlüğünde, "adam öldürme" anlamında "homicide"ın Ortaçağ şairi Chaucer'da geçtiği anlaşılıyor. "Kardeşini öldürme anlamında" "fratricide" 1450'den, "annesini öldürme" (matricide) 1594'den, "babasını öldürme" (parricide) 1554'den ve "kralı öldürme" (regicide) 1548'den beri İngilizcede kullanılmıştır.² Nitekim öldürme ve toplu öldürme olayları çok eski zamanlardan beri değişik isimlendirmelerle (kitlesel öldürme - masskilling, kıyım, masacre) dile getirilen ve görülen bir olgudur. Ancak, özellikle 1944 yılına kadar tanımı yapılmayan soykırım kavramının oluşturulması; kitlesel öldürme ve katliamdan farklılık arz eden bir durumu belirtme ihtiyacından doğmuştur. Bu itibarla, Lemkin tarafından ortaya atılan 'genocide' kelimesi ile anlamını kazanan soykırım kavramı; toplu öldürme, katliam, öldürme fiillerinden farklı bir durumu ortaya koymak üzere, hukuksal olarak tanınan ve belli özellikleri olan bir takım insan topluluklarının, bir plan çerçevesinde ve özel bir kastla yok edilmeleri anlamına gelir.³ Yine 'soykırım' kavramının 'savaş suçları' ile karıştırılmaması gerekmektedir.

Sosyolog, psikolog, antropolog, etnograf, siyaset bilimci ve tarihçilerin soykırım kavramına yaklaşımları farklı olsa da 'Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde (SSECS) soykırımın hukuki bir tanımı bulunmaktadır. Bu sözleşme Türkiye tarafından 23 Mart 1950'de onaylanmıştır.

Sözleşmenin 2. Maddesine göre soykırım "ulusal, etnik, ırksal ve dinsel bir grubun bütününe ya da bir bölümünün yok edilmesi niyetiyle girişilen şu hareketlerden herhangi biridir:

Grubun üyelerinin öldürülmesi;

Grubun üyelerine ciddi bedensel ya da zihinsel hasar verilmesi;

Grubun yaşam koşullarının bunun grubun bütününe ya da bir kısmına getireceği fiziksel yıkım hesaplanarak kasti olarak bozulması;

Grup içinde doğumları engelleyecek yöntemlerin uygulanması ve çocukların zorla bir gruptan alınıp bir diğerine verilmesi."⁴

1 Lemkin'den akt.: Sefa M. Yürükel *Soykırımlar Tarihi I - Batı'nın İnsanlık Suçları*, Ner Easet Publishing Yayınevi, Mersin 2010 s.1.

2 Murat Belge, "Genocide Kavramı", *Radikal Gazetesi*, 2 Haziran 1998, <http://www.radikal.com.tr/1998/06/02/yazarlar/murbel.html> (Erişim Tarihi 24.12.02)

3 Halil Murat Berberer, *Soykırım Suçu*, Çağ Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2007, s.4.

4 <http://www2.ohchr.org/english/law/genocide.htm> (Erişim Tarihi: 23.12.12)

Yine Türkiye Cumhuriyeti 26.09.2004 tarihinde kabul edilen 5237 sayılı Tük Ceza Kanununun¹ 76 ve 77. maddelerine göre soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar aşağıdaki şekillerde tarif edilmektedir.

MADDE 76. –

(1) Bir plânın icrası suretiyle, millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi amacıyla, bu grupların üyelerine karşı aşağıdaki fiillerden birinin işlenmesi, soykırım suçunu oluşturur:

- a) Kasten öldürme.
- b) Kişilerin bedensel veya ruhsal bütünlüklerine ağır zarar verme.
- c) Grubun, tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu doğuracak koşullarda yaşamaya zorlanması.
- d) Grup içinde doğumlara engel olmaya yönelik tedbirlerin alınması.
- e) Gruba ait çocukların bir başka gruba zorla nakledilmesi.

(2) Soykırım suçu failine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilir. Ancak, soykırım kapsamında işlenen kasten öldürme ve kasten yaralama suçları açısından, belirlenen mağdur sayısınınca gerçek içtima hükümleri uygulanır.

(3) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.

(4) Bu suçlardan dolayı zamanaşımı işlemez.

21 Mayıs Çerkes Sürgünü daha ziyade ‘soykırım’ bağlamında tartışılmaktadır. 21 Mayıs’ın nasıl tanımlanması gerektiği hususunda Türkiye’den ve dünyanın çeşitli yerlerinden bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

‘Bu bir soykırım mıydı?’ diye soran Shenfield bu süreçte her bir Çerkes’i tek tek yok etmek gibi bir niyet olmasa da zaman geçirmeden onlardan tamamen kurtulmak gibi bir kararlılığın olduğunu ifade eder. Ve sonuç olarak Çerkesler büyük oranda yok olmanın eşiğine geldiğini, dolayısıyla yaşananların bir ‘etnik temizlik’ olarak tanımlanabileceğini söyler. Devamında bu sonucun oluşmasında yetkililerin sorumluluktan uzakta, oldukça rahat davrandığını, Kont Yevdokimov’un Trakho’dan naklettiği bir anekdotta Kont Sumarokov’a yolları kaplayan donmuş cesetleri neden her raporda hatırlattığı sorulduğunda bunu bilerek tekrarladığını ve alaycı bir tavırla ‘kim bu felakete geri dönebilir ki?’ diyerek cevap verdiğini ifade etmektedir.²

1 TBMM 2004 <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (Erişim Tarihi: 22.12.12)

2 Stephen D. Shenfield, “The Circassian - A forgotten Genocide”, *The Massacre in History*, s.157. http://books.google.com.tr/books?id=XrOT0cczclkC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Yine yaşananları ‘kanlı temizlik’ olarak adlandıran Michael Mann, modernleşmek adına sistemli bir mücadele başlatan Kurmay Başkanı Miliotune’nin 1862’den sonra üç yıl içinde Çerkes köylerine saldırdığını ve onları yaktığını söyler. Ona göre direnen herkes öldürülerek nüfusu kaçmaya zorlanmıştır. Rus birlikleri köyleri ve mahsulleri yakmış, çoğunun öleceği bilinerek insanları yollara dökmüşlerdir. Ve bu uygulama bir ‘imha’ değil ‘sürgün’ olarak beyan edilmiştir.¹

Rus komutan ve askeri tarihçisi olan Fadayeve’ye göre Rus imparatorluğunun niyetinin Çerkesler’i etnik grup olarak yok etmek olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır, durum daha çok imparatorluğu onların varlıklarından temizlemek ya da en azından etnik Rusların çıkarları için daha az değerli topraklara göndermek olarak görülmektedir.²

21 Mayıs tarihi ile sembolleşen olaylar Türkiye’de de zaman zaman tartışılmaktadır. Halaçoğlu ve Kut, süreçte büyük kıyımlar ve katliamlar yaşansa da bunun bir ‘soykırım olarak değerlendirilemeyeceğini ifade ederler. Halaçoğlu’na göre bir ‘soykırım’ın söz konusu olması için planlı bir imha planının olması gerekir. Kut yaşananların bir ‘sürgün’ olarak tanımlanabileceğini söylerken, Kentel’e göre ise yaşananlar sürgün görünümüne sahip bir ‘soykırım’dır.³

Bize göre ise Kafkasya bölgesinde 1864 yılına kadar yaşananlara bakıldığında göç ve sürgün kavramlarını da içerisinde barındırmakla beraber bu kavramlar yaşananları tanımlamakta yetersiz kaldığını ifade etmiştik. Halaçoğlu sistemli bir hareket olmadığını ifade etse de süreç detaylı olarak incelendiğinde oldukça sistematik ve planlı bir uygulama icra edilmiştir. Aşağıda detaylı olarak ele alacağımız üzere 19. yüzyılda bu bölgede meydana gelen olaylara bakıldığında ‘Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nde 2. Maddede belirtilen soykırımı oluşturan eylemlerin tamamını içerdiği görülecektir. Yaşanılan olayları izah etmeye, göç bir kenara, sürgün kavramının da zayıf kalacağı gibi ancak soykırım, katliam bu olayın karşılığı olabilir.⁴ Dolayısıyla hukuki süreç buna göre yürütülmeli sonlandırılmalıdır.

21 Mayıs 1864 Trajedisinin Tarihsel Arka Planı

Kafkasya, zengin yer altı kaynakları ve önemli jeopolitik konumu nedeniyle eski çağlardan günümüze kadar stratejik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket eden büyük devletlerin en yoğun mücadele alanlarından biri olmuştur. Söz konusu bu mücadelelerdeki baş aktörlerin başında şüphesiz Rusya gelmektedir. Rusya ile birlikte İngiltere Fransa ve

- 1 Michael Mann, “The Darkside of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing”, Cambridge University, Press, 2005, s. 98-100.
- 2 Fadayeve’den akt. Walter Richmond, B.A. Arizona State University, M.A., Ph.D. University of Southern California “The Northwest Caucasus: Past, Present, Future” (Chapter 4) http://www.circasianworld.com/new/history/war-and-exile/1129-defeat-and-deportation-richmond.html#_edn-ref18
- 3 Yusuf Halaçoğlu, Şule Kut, Ferhat Kentel, “Soykırım Tartışması” *Habertürk Gazetesi*, 21 Mayıs 2012. <http://www.haberturk.com/polemik/haber/743884-soykirim-tartismasi>
- 4 Kemal Karpat, “21 Mayıs Sürgünü”, *Nart Dergisi*, Sayı 21, (Mayıs-Haziran, 2004), s.14.

Osmanlı Devleti de çıkarları gereği bölgeye kayıtsız kalamayan devletlerdi. Böylece 19. Yüzyılda Adıgeller kendilerini dünyanın en güçlü devletlerinin siyasi oyunlarının içinde buldular ve bu devletlerin her biri kendi çıkarlarına yönelik politikaları doğrultusunda Çerkes kartını kullanmaya çalışıyor yıllarca süren Kafkasya savaşından yarar sağlamak istiyordu.¹ Bir süre sonra dönemin egemen güçleri Çerkes meselesinin Rusya'nın bir iç meselesi olduğunu kabul ederek Çerkesleri Çarlık Rusya'sına karşı yalnız bırakmışlardır.

1500'lü yıllardan itibaren Rusların Kafkasya'ya zaman zaman saldırılar düzenlediği bilinmektedir. Rusya'nın Kafkasya'ya doğrudan ilk inışı ise 1720'li yıllara denk gelmektedir. 1763-1793 yılları arasında Kafkasları boydan boya kat eden bir istihkâm hattının inşasını tamamlamıştır. 19. yüzyıl baslarından itibaren de Kafkasya'ya tam olarak yerleşmeye başlamıştır.

Avagyan² yoğun olarak yaşandığı dönemleri dikkate alarak Kafkas – Rus savaşlarının üç döneme ayrılabilceğini ifade eder.

- 1- İlk dönem 1816-1846 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Rusların bölgeyi ele geçirip elde tutmak gibi bir gayeleri olmamış bölgeden gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı önlemler almak için asker göndermişlerdir.
- 2- 1846-1856 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Ruslar yavaş ilerleyerek ele geçirdikleri yerleri zapt etmeye başlamışlardır.
- 3- 1856 yılından 1864 yılına kadar olan üçüncü dönem ise tüm Kuzey Kafkasya'nın boyunduruk altına alınmaya hazırlandığı ve bunun uygulandığı dönem olmuştur. Bu dönemde bölge halkları yığınsal olarak sürgün edildiler 'Ruslaştırma'ya tabi tutuldular ve bölge halklarının sürüldüğü topraklara Ruslar yerleştirildiler.

Rusya'nın Kafkasya bölgesini ele geçirerek sıcak denizlere inme ve güneyde kalıcı olma politikaları tarihten günümüze bilinen ve değişmeyen bir olgudur. Rusya'nın bu yayılma politikaları Rus topraklarına komşu olan toplulukları da yakından ilgilendirmiştir. Rusya'nın güneye doğru ilerlemesinin ön koşulu ise Kafkasya bölgesini ele geçirmektir. Emperyalist politikalar güden Rusya için, stratejik önem arz eden ve zengin kaynaklara sahip olan Kafkasya'yı ele geçirmek tarihte öncelikli amaçlardan olmuştur. Rusya, 1700'lü yıllardan itibaren ile 1800'lü yılların ikinci yarısına kadar Kafkasya'ya yönelik düşüncelerini uygulamaya koymuş ve en şiddetli yöntemlerle bölgede uzun yıllar süren savaşlar yaşanmıştır. Ancak jenosit olarak adlandırılabilir yöntemlerle devam eden Kafkas-Rus savaşları olarak bilinen ve her 10 kişiden 9'unun yok edildiği mücadeleler, bölge insanlarının Osmanlı Devleti başta olmak üzere çeşitli yerlere sürgün edilmeleri ile son bulmuştur.

1700'lü yıllarda Çar İvan ve Çar 1. Petro dönemlerinde Kafkasya bölgesini işgale yönelik hazırlıklar yapılmıştır. Çar 1. Petro 1711 yılında Astrahan valisi Araksin'e Çerkesya'yı işgal etmesine emretmesinin ardından Araksin komutasındaki 30 bin kişilik bir Rus ordusu

1 Polovinkina, a.g.e., s.168.

2 Avagyan,s. a.g.e., 21-22.

26 Ağustos 1711'de Çerkesya'ya girdi. Önerine çıkan her köyü yakıp yıkarak, geçtikleri yolda canlı bırakmayarak Karadeniz'e doğru ilerleyerek Kuban limanlarını ele geçirdiler ve yağmaladılar. Çerkesler 7000 atıyla bu orduyu durdurmaya çalıştılsa da, topları olmadığı için başaramadılar. Sadece bu işgal sırasında tarihi kayıtlara göre, Ruslar 43.247 Çerkes kadın ve erkeği öldürdüler. 39.200 at, 190.000 büyükbaş, 227.000 küçükbaş hayvanı çalarak beraberlerinde götürdüler.¹

1761 yılında tahta çıkan II. Katerina, Petro'nun temelini attığı planları hayata geçirmeye başladı. Çeşitli görüşmelerin ardından Rusların burada kalıcı olmak istediklerini anlayan Kabardeylerin 1763 yılında Ruslara karşı saldırılara girişmeleriyle birlikte kesin şekilde Rus-Çerkes savaşı da başladı. Tarihe "21 Mayıs 1864 sürgünü ve soykırımı" olarak geçen olayların başlangıcı bu tarihtir. Artık 'Hazırlık Savaşları' tamamlanmış ve gerçek Kafkas-Rus savaşlarının başlangıç aşamasına geçilecektir.²

1774 yılında Osmanlının, Rusya ile giriştiği savaştan yenik çıkması sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile birlikte Kırım Osmanlı himayesinden çıkartılarak bağımsız hale getirildi. Bu antlaşma kırılma noktalarından biri oldu. Daha sonra 1783 tarihinde Rusya tarafından işgal edilen Kırım 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması ile tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girdi. Kırım'ın Rusya tarafından işgal edilmesi Kafkasya açısından önemliydi. 1783 tarihinde Kırım'ın Rusya'nın işgaline girmesi, Kuzey Kafkasya'nın 1864'teki sonunun da başlangıcı olmuştur.³ Kırım'ın Osmanlı'nın elinden çıkması ile Osmanlı doğrudan Kafkasya'ya yöneldi. Rusya da işgali altındaki Kırım üzerinden doğrudan Kafkasya'ya yöneldi ve Taman ve Kuban boylarını işgal etti. Kafkasya'yı tamamen ele geçirmek üzerine kurulu plan irili ufaklı askeri harekâtlar ile devam etti.

1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı savaştan yenik çıktı. Rusların Anapa kalesini kuşatmaları esnasında Osmanlı bölgedeki Çerkesler'den yardım istedi. Ancak Anapa Rusların eline geçti. Ruslarla görüşmek isteyen Adıge heyeti Rusların tam itaat istekleri karşısında geri döndü. Bunun ardından Rus komutan Gnr. Emanuel Çerkesya'ya saldırarak bizzat Kuban'ı geçti ve birlikleriyle 210 köyü yerle bir etti.⁴ Savaş sonunda Edirne Antlaşması imzalandı. Antlaşma sonunda Anapa, Poti ve Ahıska Rusya'ya bırakıldı. Böylece 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya, Çerkesya üzerindeki tahakkümünü uluslar arası anlamda meşrulaştırmış oluyordu. Ana müdafaa mevki olan Poti ve Anapa'nın elden gitmesi Batı Karadeniz sahillerinin Osmanlıların kontrolünden çıkmasına neden oldu. Bu ise Osmanlı Devleti'nin bölgeyle irtibatını güçleştirmişti. Kafkasya'daki yerli Kafkas halklarını da Rusya'ya karşı kendi başına mücadele yapmaya itti.⁵ Edirne Antlaşmasından başlayarak Kafkasya'nın tamamen işgaline, yani Dağıstan Çeçenistan ve Batı Kafkasya'daki Çerkeslerin boyun eğdirilmesine kadar geçen süre içinde Ruslar, Çer-

1 Kadir Natho, Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler (Çev: Ömer Aytek Kurmel) ,Kafdav Yay., Ankara 2009, s.181.

2 Aslan, a.g.m., s.7.

3 Yel ve Gündüz, a.g.e., s.953.

4 Kasumov'dan akt., Polovinkina, a.g.e., s.176.

5 Aslan, a.g.m., s.9.

kesler'e karşı devamlı olarak yıpratıcı ve yok edici bir savaş uygulamışlardır.¹ Yalnızca 1841 – 1846 yılları arasında Rusya ve Batı Kafkasya Boyları Birliği arasında 80'den fazla savaş olmuştur.²

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya siyasetinin de sonu olan 1856 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda Çerkesya Rusya'nın bir iç sorunu olarak kabul edildi ve antlaşmada yer bulamadı. Rus Çarı II. Aleksandr bu durumdan istifade ederek, Kafkasya'nın kesin olarak fethedilmesine karar vermiş ve bu amacına uygun olarak Gnr. Prens Baryatinski'yi Kafkasya Genel Valiliğine tayin ederken kurmay başkanlığına da Miliotune getirilmişti.

1858'de Kafkasya Orduları Komutanı Özel Görev Subayı olan ve 1864'te Tuğgeneral rütbesine terfi eden Rostislav Andreevich Fadayev'in ifade ettiği gibi "Kafkasya'ya sahip olma fikri Rus tarihinde kalıtsal bir tutkuya dönüşmüştü."³ Slav milliyetçilerinin ve Rus yöneticilerinin, "üçüncü Roma" gibi imparatorluk kurma hırsları ve "sıcak denizlere ulaşma istekleri" gibi stratejik çıkarları yüzünden Rusya, Kırım ve Kafkasya'da katliamlar ve sınır dışı etme eylemlerini gerçekleştirerek bölge içinde ihtiyaç duyduğu nüfus hâkimiyetini ele geçirmeye çalışmıştır.⁴

Çarın naibi prens Baryatinski, vakit geçirmeden Çerkesya'da askeri operasyonlarla Rus-Kazak köylerinin kurulması ve ormanların Çerkesler'den temizlenmesi harekâtına girişti. Gnr. Baryatinski, önce Kırım'ı abluka altına alarak deniz yoluyla yardım gelmesini engellemiş, daha sonra da Doğu Kafkasya'yı ve Batı Kafkasya'yı hâkimiyet altına almak için Şeyh Şamil üstüne harekât başlatmıştır.⁵ Sol kanat komutasındaki Yevdokimov'a bağlı kuvvetler önemli ilerlemeler kaydetti. Çerkesler'in bu durum karşısında daha iç bölgelere çekilmekten başka seçenekleri kalmadı. Karşılaştıkları büyük kıyımların da etkisiyle dağılırların bütün direnme gücü kırıldı.

1858 yılında ikinci Argun seferi sırasında Şamil son defa saldırıya geçti. Bu sırada ayaklanan Nazran bölgesi halkı Şamil'den yardım istedi. Yardım için yola çıkan Şamil yoğun topçu ateşleri nedeniyle Nazran'a ulaşamadı. Ayaklanmaya karşı 6 süvari bölüğü 2 piyade taburu ve 6 topla takviye birlikleri gönderen Rus kuvvetleri kaleyi kurtararak isyan liderlerinden dördünü Nazran'dan 2 km uzaklıktaki bir tepe üzerindeki kurganda astılar. Yine 40 kadar çocuk zorla ailelerinden alınarak rehine olarak Vladikavkaz'a götürüldüler.⁶ Şamil çekildiği Kafkasya'nın yüksek ve doğal kalelerinden birinde son zamanlarını geçirirken yalnızca 400 kişi kalmıştı ve bu kadar kişi ile savaşın sürdürülmesi imkânsızdı. Yaklaşık 30 yıldır sürdürdüğü mücadelesini sonlandırmak zorunda kaldı. Yanında sağ kalan 50 kişi ile birlikte teslim oldu. Çar II. Aleksandr bu savaşlar sonunda Gnr. Kont Yevdokimov'a

1 Baddeley, a.g.e., s.228.

2 Berzeg, a.g.e., s.58.

3 Fadayev'den akt: Polovinkina, a.g.e., s.165.

4 Erol Karayel, "Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları", *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, Uluslararası Konferans 21 Mayıs, s.160.

5 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler ve İskânlar*, İstanbul 1993, s.55.

6 Baddeley, a.g.e., s.438.

gönderdiği madalyonun onur yazısında “...3 yıl içinde Batı Kafkasya’ya boyun eğdirerek uyumsuz yerli halkları boyun eğdirip temizleyip çıkardınız. Şimdi Rus yerleşimcilerini rahatça oturtup yerleştiriniz...”¹ İfadelerini kullanmaktadır.

1861 yılında Vubih, Abzah ve Şapsığ liderlerin katılımı ile Soçi Vadisi’nde bir kongre toplandı.² Mecliste bağımsızlık vurgusu yaparak her şeye rağmen mücadeleye devam etme kararı aldı. Abzeh, Şapsığ ve Ubihların Ruslara karşı direnişleri bir yıl daha devam etti. Savaş bir süre daha devam etti. Yevdokimov işgal edilen topraklarda bir genel valilik kurarak başına genel vali (namestnik) atadı. Bu genel vali 1863’te çara gönderdiği raporunda şunları yazıyordu: “Kesinolarak söyleyebilirim ki, kış boyunca (1863-1864 – T.K.) sıradağların kuzey yamacında kalan ve bize boyun eğmeyen bütün halk buradan sürülecek ve bu bölge tamamen temizlenecektir.” Genel valinin tahmini doğru çıktı.³

Son olarak tek başlarına kalan Vubihlar’ın direnci de 1864 Mart ayında kırıldı. Bu çaresizliklerden sonra Vubih’ların anlaşmak ve bölgeyi terk etmek için 2 ay süre istedikleri ve bu isteklerinin kabul edilmeyerek Rusya tarafından imha planına devam edildiği ifade edilmektedir. Gürcü asıllı bir Rus subayı olan Esadze’nin⁴ şu cümleleri dikkat çekicidir. “Garnizonda Lazarevski karakolunun 3 taburunu bırakan General Geyman kalan 5 tabur 4 dağ topu ve Tver Dragon alayının bir süvari bölüğüyle 7 Mart’ta ülke içine hareket ederek üç gün boyunca bütün köyleri yakıp kül ettiler ve halkını deniz kıyısına doğru sürdüler.”

21 Mayıs 1864 günü, Karadeniz kıyılarındaki Tuapse yakınlarında yer alan Kbaade mevkiinde son Adıge birliğinin de Rus ordusuna karşı savaşarak yenik düşmesiyle, öngörüldüğünden çok daha uzun süre devam eden Adıge-Rus savaşları sona ermiş oldu. 21 Mayıs 1864’te Kafkasya Genel Valisi Grandük Mihail “Kafkas Savaşları”nın bittiğini ilan etti.⁵

Kafkas - Rus Savaşlarından Bazı Ayrıntılar

Yaklaşık üç yüz yıl süren Kafkas-Rus savaşlarında özellikle 1830’lu yıllardan sonraki gelişmeler bu savaşların ve bu savaşlar neticesinde yaşanan çok boyutlu olayların nitelikleri hakkında bizlere yeterince bilgi vermektedir. Rusya’nın temel politikasının Çerkeslerden tamamen arındırılmış bir Kuzey Kafkasya olduğu Rus kaynaklarından da anlaşılmaktadır. Nitekim Genereal L. Fadayev Rus yöneticilerinin o dönemki düşüncesini ‘Kafkasya’dan Mektuplar’ında şöyle ifade etmektedir: “Halkı yeniden eğitmek asırlar sürecektir bir işti. Oysa zaman Kafkasya’nın dize getirilmesinde asıl önemli öğenin ta kendisiydi. Karadeniz’in batı kıyısını Rus toprağına dönüştürmemiz gerekiyordu. Bunun için bütün sahili

1 Berzeg, a.g.e., s.242.

2 Berzeg, a.g.e., s.62.

3 Tuğan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü (Nalçık: Adıge, Kültür ve Tarih Dergisi, S.3, 1992), s.88-89, Murat Paşşu (der.), Vatanından Uzaklarda Çerkesler, (İstanbul: Çiviyazıları, 2004), s.23.

4 Semen Esadze “Çerkesya’nın Ruslar Tarafından İşgali, Kafkas Derneği Yay. , Ankara 1999, S.113-115.

5 Berzeg, a.g.e., s.67.

*dağlılardan arındırmalıydık*¹ Yine Fadayev'in 'bize Çerkesler lazım değil, Çerkesya lazım' ifadeleri de bunu doğrulamaktadır.²

Kafkasya'yı ek etmeyerek Rusya sınırları içerisinde kalmak isteyenlere de kabul edilemez şartlar dayatılmıştır. Rus hükümetinin Çarlık Rusya'sında kalmak isteyenlerden istediği şartlar şu şekildedir:

- 1- Kafkas ahalisi dinlerini terk ederek Ortodoks Hıristiyanlığı seçecek,
- 2- Rus göçmenlerin ticaret ve ulaştırma merkezlerine iskân edilmeleri kabul edilecek, yerli Kafkas halkının zirai araç-gerecine ve hayvanlarına el konularak, Rus göçmenlerine angarya hizmette mecbur olacaklar,
- 3- İskân mahallerinde verimli araziler, Rus göçmenlerine bırakılacak, Kafkas halkı kendi arazisini, daha az verimli ve hatta kurak arazi ile değiştirmek mecburiyetinde kalacak,
- 4- Bütün Kafkas halkı silahlarını bırakacak, ya da Rus Ordusunda hizmet verecek,
- 5- Rus Çarının isteklerine kayıtsız şartsız itaat ederek, gösterilen mahallere yerleşilecek.³

Açıklanan bu şartlar kalmak isteyen insanların üstü kapalı bir şekilde köle olarak hayatlarını devam ettireceklerini deklare etmekteydi. Üstelik dinlerini değiştirmelerini istemeleri Müslüman bir halk için kabul edilmesi mümkün olmayan bir şeydi. Her iki durumda da yasadıkları toprakları terk etmek zorunda kalacakları bu "tercihe bağlı" olduğu iddia edilen "mecburiyet" durumu, koşullar incelendiğinde, şiddetin araçsallaştırılmasından başka bir şey değildi. Rusya nüfusu arındırma amacıyla, bölge halklarına baskı ve zor uygulayarak, bölgeyi terk etmeye mecbur bırakmıştır.⁴ Kabul edilmesi mümkün olmayan bu şartlardan anlaşılacağı üzere amaç Çerkesler'in Kafkasya'dan tamamen temizlenmesi idi. Çarlık Rusya'sının şartlar arasına dini inançları değiştirme maddesini koymasının aynı zamanda sürgünün yönünün önceden belirlendiği ve Çerkesler'in buna zorlandığı da izlenimini yandırmaktadır.

Aynı şekilde Kafkasya'ya Çar naibi olarak tayin edilen çarın erkek kardeşi Grandük Mişel 1864 Ağustosunda Kuzey Kafkasya'nın tüm geri kalanına bir ay içinde Kafkasya'yı terk etmedikleri takdirde herkesin savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif yerlerine sürüleceğini belirten bir emir tebliğ etmiştir.⁵ Fakat bu süre içinde zaten 10 Çerkes'ten 9'unu savaşlarda kaybetmiş olan halkın yerlerini terk etmesi imkân dâhilinde değildi. Bu emrin uygulanması Çerkesler'in yok edilmesi demektir. Dolayısıyla Çarlık Rusyası'nın söz konusu coğrafyada etnik bir temizlik yapmayı amaçladığı ve bunun için Çerkesleri öldürmek ve zorla ana yurtlarından çıkarmak gibi iki temel yöntem kullandığı açıkça görülmektedir.

1 Avagyan, a.g.e., s.26.

2 Yaşar Bağ, "Kafkasya ve Çerkesler", Erkaya Matbaacılık, İstanbul 2002, s.166.

3 Habiçoğlu, a.g.e., s.64-65.

4 Çeviker, a.g.e.,S.74.

5 Berkok, a.g.e., s.526.

1800'lü yılların sonuna gelindiğinde bu ideal büyük oranda gerçekleştirilmiş, gerçekleştirilirken de toplu katliamlar da dâhil olmak üzere tüm yöntemler kullanılmıştır. General Yevkodimov ve emrindeki askerlerin teslim olan ve aralarındaki iki hamile kadın ve beş küçük çocukla beraber 100 Abzakh savaşçıyı kılıçtan geçirmesi kayıtlara geçen bu toplu katliamlardan yalnızca bir tanesidir.¹ 1863 yılında küçük bir alanda hapsolan ve hiçbir şekilde yardım alamayacak durumda olan Çerkesler'in muharebe vasıtaları da kalmamıştı. Her girdiği yerde köyleri yakan Rus ordusunun 184 köyü yaktığını yine bizzat Rus tarihçilerin yazdığı ifade edilmektedir.² Bir Fransız askeri danışmanı olan ve Kafkasya'da 6 ay kadar kalan Fonvill kaleme aldığı anılarında şunları ifade etmektedir. “*Birbiri ardına Ruslar tarafından ele geçirilen yerlerden köylüler kaçıyor ve bunların açlıktan kırılan kafileri yollara hastalarını ve ölümlerini saçarak ülkeyi çeşitli yönlerde geçiyordu... Kurtlar ve ayılar karı eşeleyerek altından insan ölümleri çıkarıyordu.*”³

Yine öldürülen bazı insanların yalnızca öldürülmekle yetinilmeyip cesetler üzerinde de insanlık dışı muamelelerde bulunduğu iddia ediliyordu. 1847 yılında Çarlık Rusyasında yayınlanan ‘Russkiy Arhis’ dergisinin 7. sayısından şu ifadeler aktarılmaktadır: “*Gen. Zass Proçnaya tabyalarında Çerkeslerin kafalarını kestirip mızraklara taktırmıştı. Kesik başların sakalları ile rüzgâr oynuyordu... Bu iğrenç vahşete tahammül etmek imkânsızdı.*”⁴

Kafkas-Rus savaşlarındaki son mücadele 1864 yılının bahar aylarında Hodz vadisinde gerçekleşti. Kazanmaktan ziyade namusluca ölmeyi amaçlayan bu son mücadelede arazi çukurlarının cesetlerle örtüldüğü, cesetlerin kanlar üzerinde yüzdüğü ve sağ kalan çocukların da birbirlerine bağlanarak topçu hedefi olarak kullanıldığı ve böylece imha edildiği ifade edilmektedir.⁵Soçi’de bulunan Kbaade vadisinin adı daha sonra Rusya tarafından değiştirilerek ‘Kızıl Çayır’ anlamına gelen Krasnaya Polyana yapıldı. İsmi bu anlama gelecek şekilde değiştirilmesi de dikkate değer bir ayrıntıdır.

“*Sürgün Batı Kafkaslarda tam bir soykırım hareketine dönüştü. Karadeniz kıyıları ile Kuban ovalarını Adigelerden temizlemek ve bu bölgeyi Rus Kazakları ve köylüleri ile doldurmak isteyen Rusya, Adige kabileleri ile Abhazların büyük bir bölümünü ve Ubıhların tamamını ata yurtlarından sürerek Osmanlı topraklarına gönderdi*”⁶

Sürgüne gönderilen insanlar da yollarda tam bir sefalet içerisinde idiler. Günlerce denizde kalan göçmenlerin erzakı bitiyor açlık susuzluk hastalık sonucunda çoğu hayatını

1 Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi, Ankara 1991, s.148.

2 Berkok, a.g.e., s.524.

3 A.Fonvill, “Çerkesya Bağımsızlık Savaşının Son Yılı: 1863-1864” (Bir Fransız Askeri Danışmanının Anılarından)Çev: Murat Papşu Nart Yay. İstanbul 1996, s.64.

4 Kasumov’dan akt. Berzeg,s.174.

5 Berkok, a.g.e., s.525.

6 Ufuk Tavkul, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kafkasya Muhacirlerinin Balkanlardan Anadolu ve Orta-Doğu’ya Sürgünleri,http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6:93-harbinde-kafkasya-muhacirleri&catid=28:kafkasyanın-sosyal-ve-siyasi-tarihi&Itemid=37#_ftn1 (Erişim Tarihi: Aralık 2012)

yitiriyordu.¹ Yine bu gemilerden birine binerek Osmanlı Devletine doğru yolculuğa çıkan Fonvill² şunları anlatmaktadır: “Normal zamanlarda 50-60 kişilik olan gemileri 300 veya daha fazla kişi dolduruyor bazı tekneler dayanamayıp batıyordu. Tayfalar çeşitli işler yaparlarken gemilerde çömelmiş vaziyette istif edilerek yerleştirilen yolcuların üzerinde yürümek zorunda kalıyorlardı. İlk gün her şey yolunda gitmiş ancak ikinci gün sıkışıklıktan dolayı ezilen iki kadın ve bir bebeği denize atmak zorunda kaldık. Üçüncü gün iki adam ve bir kadın, dördüncü gün 15 kişi daha öldü. 5. gün Akçakale’ye ulaştık. İlk göçmenlerin kışın başında buraya geldiklerini, sayılarının 12 bin olduğunu ve hemen hepsinin öldüğünü öğrendim.”

Rusya’nın yayılmacı politikaları sonucu anavatanlarını terk etmek zorunda bırakılan Çerkesler’in sayıları hakkında net bir bilgi yoktur. Olağanüstü bir dönemde karmaşık yöntemlerle gayri resmi olarak yapılan göçlerin çoğu kayıt altına tutulamamıştır. Bugün dünyanın yaklaşık 40 diaspora ülkesinde yaşamlarını devam ettiren Çerkeslerin büyük bölümü Osmanlı topraklarına gönderilmişlerdir. Osmanlı’ya sığınan Çerkesler hakkında yine birbiriyle aynı olmamakla birlikte değişik sayılar telaffuz edilmektedir. Göç sırasında 1859-1879 yıllarında Kafkasya’yı 2 milyon kişinin terk ettiği, bunların 1,5 milyonunun Osmanlı topraklarına ulaşabildiği tahmin ediliyor.³ Avagyan’ın⁴ Rus verilerine dayandığı bilgide Osmanlı’ya sığınmak zorunda bırakılan Çerkes sayısını 500 bin ile 1 milyon arasında iken Tekeli’ye⁵ göre bu sayı 2 milyon civarındadır. JustinMcCarrthy ise yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin Çerkes’in göçe çıktığını ve bunlardan 800 bin kadarının Osmanlı ülkesinde iskân edilmek üzere sağ kaldığını söylemektedir.⁶ Ancak raporları yazanlar bu bilgilerin tahmini olduğunu, tam olarak belirlemenin imkânsız olduğunu söylemektedir.⁷ Bununla birlikte bu hususu dikkate alarak açıkça söyleyebiliriz ki sürülmüş Adıge nüfusu Rus resmi verilerinden en az 2 kat daha çoktu.⁸ Yoğun olarak 1850’li yıllardan sonra gerçekleşen ve 1864 yılında kitlesel şekle bürünen bu yerinden edilme olaylarında öyle ya da böyle nüfusun %25’inden fazlasının hayatını kaybettiği ifade edilir.⁹ “Kuban Oblastı’nda bir milyon civarında yerli nüfustan geriye 1867’de 90 bin kişi kalmıştır”.¹⁰ Ölümler yerinden edilme olayından sonra da yoğun bir şekilde yaşanmaya devam etmiştir.

XIX. yüzyılda tüm dünyada olduğu gibi Kafkasya’da da yoğun olarak görülen salgın hastalıklar yerli toplum üzerinde büyük tahribata neden olurken diğer yandan da bu hastalıklardan dolayı büyük karantinalar kurma yoluna giden Rusya daha sonra bu sağlık tedbirlerini abluka siyasetinin bir parçası haline getirmiş bölgede hâkimiyet kurma isteği

- 1 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.89.
- 2 Fonvill a.g.e. s.76-79.
- 3 Fethi Güngör, ‘Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri’, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 8-11 Aralık 2005, s.141-146, s.143.
- 4 Avagyan, a.g.e., s.56.
- 5 İlhan Tekeli, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.148.
- 6 Justin McCarrthy, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998, s.37-38.
- 7 Kumikov, a.g.e., s.25.
- 8 Polivinkina, a.g.e., s.273
- 9 Avagyan, a.g.e., s.58.
- 10 Kumikov, a.g.e., s.25.

doğrultusunda kullanmıştır. Rusya'nın Kafkasya bölgesinde kesin zafer ilan ettiği 1860 yıllarında bölgede yaşayan yerli halkları anavatanlarından sürgün etmeye zorlamış bölge insanının yakalandığı ve büyük zorluklarla mücadele ettiği bulaşıcı hastalıklar sürgün yollarında ve gittikleri yerlerde ayrıca bir problem olarak yurtlarından çıkartılan insanların karşısına çıkmıştır. Uygulanan soykırım ve sürgünden ayrı olarak bu hastalıklardan dolayı da büyük kayıplar verilmiştir. Trabzon ve Samsun limanlarında on binlerce insanın salgın hastalıklardan (dizanteri, tifüs) öldüğü kayıtlara geçmiştir.¹ Trabzon'daki İngiliz konsolosunun raporuna göre, 19 Mayıs 1864 günü Samsun'a yaklaşık 40.000 kişi indirilmiş ve 48 saat içerisinde 500 kadar göçmen ölmüştür.² Yine bir başka belgede Aralık ayından Şubat ayın kadar Trabzon'da ölen 3500 kişiden 3000 kişinin Çerkes olduğu ifade edilmektedir.³ Sürgün edilenlerin yabancı topraklarda düştüğü zor durumuna değinen *Vsemirnyy Puteşestvennik* gazetesi 1871'de şunları yazıyor: “Bir yıl içinde göçmenlerin üçte ikisi öldü... Batum yakınlarına yerleşen 22 bin göçmenden sadece 7 bin kişi kaldı. Samsun civarına yerleşen 30 bin kişiden 1800 kişi kaldı. Binlerce insan ölüyor; çocuklara gelince, bu zavallular mal gibi satılıyor. Gençler hizmet için orduya giriyor.”⁴

Sonuç

Tüm bu tablo bizlere göstermektedir ki özellikle 1863-64 yıllarında yaşananlar başta olmak üzere Rus-Kafkas savaşlarında Çarlık Rusya'sı tarafından uygulanan savaş yöntemleri Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde (SSECS) tanımlanan soykırımın bizatihi kendisidir. Sözleşmede geçen maddelerden olan ‘grup üyelerinin öldürülmesi’ eylemi bir yana, Çerkes toplumunun neredeyse tamamı bölgeden bir şekilde temizlenmiş, büyük kısmı da tamamen yok edilmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adıgeler'inin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizleme harekâtının ne kadar nüfusa mal olduğu anlaşılacaktır.⁵ Değişik verilere göre 1865 yılında Kafkasya'da toplam 70-90 bin Adıge nüfusu kalmış, bu sayı sonraki yıllarda da giderek azalmıştır.⁶ Kuzeybatı Kafkasya kavimlerinden biri olan Ubıhlar ‘tamamen’ yok edilmiş olup, dilleri dâhil hiçbir kültürel izleri kalmamıştır.

Tamamen insanlık dışı şartlar altında gerçekleştirilen sürgünden sonra Çerkesler bugün dahi 150 yıl önceki psikolojiyi taşımaktadırlar. Yaptığımız görüşmelerde Çerkes toplumdandan 50 yaş üstü her birey Çerkesler'in sürgün güzergâhı olan Karadeniz'in zihinlerinde bıraktığı hatıratlarından dolayı çok uzun süre aile bireyleri tarafından balık yenmediğini ifade etmektedir. Bun Ruslar tarafından uygulanan soykırım ve sürgünün psikolojik tahribatlarını 150 yıldır canlılığını koruduğunun somut bir örneğidir.

1 Avagyan, a.g.e., s..

2 Cahit Tulum, “1864 Göçü ile İlgili Bazı Belgeler”, s.50.

3 Berzeg, a.g.e., s.201.

4 Kumikov, a.g.e., s.26.

5 Aslan, a.g.e., s.30.

6 Polovinkina, a.g.e., s.269.

Çerkes toplumunun yaşam koşulları öncelikle yaşadıkları vatanları istila edilerek bozulmuştur. Nitekim bir Rus yazar olan P.P. Korolenko 1874’de yayınlanan “Çernomorti” isimli kitabında Vlasov’u överken şunları yazmaktadır: “1825 yılı boyunca bizim müfrezeler Kuban ötesini ezip geçiyorlardı ve dağlıların köylerini yok ediyorlardı. Yangın ve baskınlarda binlerce Çerkes hayatını kaybettiği gibi, yiyecek ve yakacak rezervleri de imha edildiği için sağ kalanlar da açlık ve hastalıktan ölüyorlardı...”¹ Akabinde yalnızca yaşam koşulları değil, Çerkesler’in neredeyse tamamı yok edilmiş, kalanlar da sürgün edilmek suretiyle yine ‘ertelenmiş ölümlere’ gönderilmiş, vatanları tarihten tamamen silinmiştir. Gittikleri yerlerde gerek hastalıklardan gerek olumsuz koşullardan ölenlerin sayısı her geçen gün artarak devam etmiştir.

Sonuç olarak 21 Mayıs 1864 olarak sembolleşen Çerkes soykırımı, soykırım tanımına uymaktan ziyade soykırımın bizzat tanımıdır. Uygulanan yöntemler son derece sistematik ve acımasızdır. Yine de olayların daha net bir şekilde aydınlatılabilmesi için döneme ait belgelerin gün ışığına çıkartılması gerekmektedir. Şimdi ise, tarihteki ana vatanlarında az miktarda yaşayan ve diasporadaki Çerkes halkı bu insanlık dışı olayın hesabının kimlerden nasıl sorulacağını ve maddi manevi kayıplarını kimlerden tazmin edeceğini merak ediyor. Ancak Rusya, ataları olan Çarlık Rusya’sının bir soykırım yaptığını kabul etmemektedir. Dolayısıyla bu yönde tek bir adım dahi atmış değildir. Ayrıca Rusya, 2014 yılında barışın sembolü olan olimpiyatları, soykırım sürecinde tamamen yok olan Ubıhlar’ın yerleşim yeri ve Çerkesler’in uğradığı bu mezalimin sembol yerlerinden biri olan, savaşların bittiği gün olarak ilan edilen 21 Mayıs 1864 tarihinde zafer yürüyüşü yaptığı, adını ‘Kızıl Çayır’ anlamına gelen Krasnaya Polyana olarak değiştirdiği Soçi’de düzenlemek için geri sayım yapmaktadır. Bu da dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Çerkesler tarafından olumsuz bir adım olarak görülmektedir.

1 Karayel, a.g.m., s.158.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa, Tezahir 1-12, Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991.

AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., No 2573, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

ASLAN, Cahit, *Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü*, ASAM Yay. 2006.

AVAGYAN, Arsen, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, Ludmillan Denisenko (ter.)-Yasemin Gedik (haz.), (İstanbul: Belge Yayınları, 2004).

AZARKAN, Ezeli, "Uluslar arası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 52, sayı 3, Ankara 2003.

BADDELEY, John F. , Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil (Çev. Sedat Özden), Kerem matbaası, İstanbul 1995.

BAG, Yaşar "Kafkasya ve Çerkesler", Erkaya matbaacılık, İstanbul 2002.

BALA, Mirza, "Çerkesler", İslam Ansiklopedisi, c.3, MEB Yay., İstanbul 1993.

BELGE, Murat, "Genocide Kavramı", "Radikal Gazetesi", 2 Haziran 1998, <http://www.radikal.com.tr/1998/06/02/yazarlar/murbel.html> (Erişim Tarihi 24.12.02)

BERBERER, Halil Murat, *Soykırım Suçu*, Çağ Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2007.

BERKOK, İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

BERZEG, Nihat, *Çerkesler - Kafkas Sürgünü: Vatansız Bırakılan Bir Halk*, Chiviyazıları Yay., İstanbul 2006.

BOLAT, Gökhan, *Türkiye'de Göç ve Din*, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 2012.

ÇEVİKER, Lale, Şiddet ve Toplumsal Hafıza (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.76.

ERGİN, Münire, Kuzey Kafkasya Dergisi sayı 18 cilt 3. Eko matbaası İstanbul 1973.

FONVİLL, A. , "Çerkesya Bağımsızlık Savaşının Son Yılı: 1863-1864" (Bir Fransız Askeri Danışmanının Anılarından)Çev: Murat PapşuNart Yay. İstanbul 1996.

GÜNGÖR, Fethi, 'Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri', Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 8-11 Aralık 2005.

HABİÇOĞLU, Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları, İstanbul 1993.

HALAÇOĞLU, Yusuf **KUT**, Şule **KENTEL**, Ferhat "Soykırım Tartışması" Habertürk Gazetesi, 21 Mayıs 2012. <http://www.haberturk.com/polemik/haber/743884-soykirim-tartismasi>

KARAYEL, Erol, "Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları", *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, Uluslararası Konferans 21 Mayıs.

KARPAT, Kemal, 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı 21, (Mayıs-Haziran, 2004).

- KAYA**, Ayhan, *Türkiye’de Çerkesler - Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.75.
- KUMIKOV**, Tuğan, Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü (Nalçık: Adıgı, Kültür ve Tarih Dergisi, S.3, 1992), s.88-89, Murat Paşu (der.), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, (İstanbul: Çiviyazıları, 2004), s.17-34.
- MANN**, Michael, “The Darkside of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing”, Cambridge University Press, 2005.
- MARSHALL**, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.: Osman Akınbay- Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- MCCARRTHY**, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.
- NATHO**, Kadir, *Kafkasya’da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler* (Çev: Ömer Aytek Kurlmel), Kafdav Yay., Ankara 2009.
- ÖNER**, S. Gülfer İhlamur ve **ÖNER**, N. Aslı Şirin, *Küreselleşme Çağında Göç*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖZBEK**, Baturay, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara 1991.
- POLOVİNKİNA**, Tamara V., *Çerkesya-Gönül Yaram*, (Çev: Orhan Uruvelli), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2007.
- RİCHMOND**, Walter, B.A. Arizona State University, M.A., Ph.D. University of Southern California “The Northwest Caucasus: Past, Present, Future” (Chapter 4) http://www.circassianworld.com/new/history/war-and-exile/1129-defeat-and-deportation-richmond.html#_ednref18
- SAĞIR**, Adem, “Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi: Rusya Örneği” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, I/1 (2012), (355-391).
- SAYDAM**, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- SHENFIELD**, Stephen D., “The Circassian - A Forgotten Genocide”, *The Massacre in History*. http://books.google.com.tr/books?id=XrOT0cczclK&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- TEKELİ**, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- YALÇIN**, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.
- YALÇIN**, Özer, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, Cem yayınevi. İstanbul 1995.
- TAVKUL**, Ufuk, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kafkasya Muhacirlerinin Balkanlardan Anadolu ve Orta-Doğu’ya Sürgünleri, http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6:93-harbinde-kafkasya-muhacirleri&catid=28:kafkasyanın-sosyal-ve-siyasi-tarihi&Itemid=37#_ftn1 (Erişim Tarihi: Aralık 2012)
- TOK**, Nafiz, **KORKUT**, Recep, “Küreselleşme Ve Yerinden Olma Sorununun Çevresel Güvensizliklere Bağlı Değişen Tabiatı Bağlamında İklim Mültecileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 32, Eylül-Ekim 2012, <http://www.akademikbakis.org/32/17.pdf> (Erişim tarihi : Mart 2013)
- TULUM**, Cahit, “1864 Göçü ile İlgili Bazı Belgeler”

YEL, Selma ve **GÜNDÜZ**, Ahmet XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860– 1865) .

YÜRÜKEL,Sefa M. *Batı Tarihinde İnsanlık Suçları*, İstanbul 2004.

YÜRÜKEL Sefa M., *Soykırımlar Tarihi I – Batı'nın İnsanlık Suçları*, Ner Easet Publishing Yayınevi, Mersin 2010 .

<http://www2.ohchr.org/english/law/genocide.htm> (Erişim Tarihi: 23.12.12)

TBMM 2004 <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (Erişim Tarihi: 22.12.12).

T.D.K. Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 08.03.13).

Doktora Programları

- Sosyal Hizmet Doktora Programı
- Temel İslam Bilimleri Doktora Programı
- Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Programı
- Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Doktora Programı

Tezli Yüksek Lisans Programları

- Sosyal Hizmet Tezli Yüksek Lisans Programı
- İşletme Tezli Yüksek Lisans Programı
- İnsan Kaynakları Tezli Yüksek Lisans Programı
- Sosyal Politika Tezli Yüksek Lisans Programı
- Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı
- Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
- Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı
- Felsefe ve Din Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı
- Ekonomi Tezli Yüksek Lisans Programı
- Uluslararası Ticaret ve Finansman Tezli Yüksek Lisans Programı

Tezsiz Yüksek Lisans Programları

- İşletme Tezsiz Yüksek Lisans Programı (MBA)
- Uluslararası İlişkiler Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Sosyal Hizmet Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- İnsan Kaynakları Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Uluslararası Parasal Ekonomi Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Bankacılık ve Finans Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Kamu Hukuku Tezsiz Yüksek Lisans Programı